

Helligkilder i Sønderjylland.

Ved **August F. Schmidt.**

I det følgende skal gives en kortfattet Oversigt over de hellige Kilder i Sønderjylland, som det er lykkedes mig at finde Optegnelser om. Det er mit Haab, at ingen væsentlige, positive Træk om de enkelte Kilder er oversete. I de udførlige Noter vil man se, hvorfra Oplysningerne er hentede, men det vilde være mærkeligt, om der ikke skulde kunne findes endnu flere trykte Meddelelser om Sønderjyllands Kilder end dem, jeg har fundet og her offentliggør. Hovedparten af de utrykte Optegnelser om Kilderne er hentede fra Dansk Folkemindesamlings Arkiv 1906/31 (forkortet til D. F. S....), hvortil nye Oplysninger og Rettelser bedes sendt.

Selvom Helligkildestoffet fra Sønderjylland er mindre indholdsrigt end fra de fleste andre danske Egne, saa indeholder det dog de samme Grundmotiver som andet dansk Helligkildemateriale, ligesom man ogsaa i Sønderjylland har dyrket Helligvældene med samme Tro og Inderlighed som i det øvrige Danmark. Derfor turde man mene, at det maaske kunde være af nogen Interesse — og til Gavn for Lokalhistorikere og Helligdomsforskere — at faa fremdraget i overskuelig Form, hvad der maatte findes om Helligkilderne vedrørende Sønderjylland.

Kilderne bliver i det følgende nævnte i samme Rækkefølge som Sognene i Traps Danmark (1. Udg. 1864).

Finkes Kilde (Haderslev) findes ved »Bøndergaardene« i den nordvestlige Del af Haderslev. Nogle bilder Børnene ind, at de nyfødte Børn er forvandlede Frøer fra Finkes Kilde¹⁾. 1781 meddeles, at Vandet aldrig fryser i denne Kilde²⁾. Indtil for ca. 50 Aar siden var Finkes Kilde omsat af Kampesten. Derefter — vel midt i 1870'erne — blev den muret op af Brændsten. Da Kilden er 6—7 Meter dyb, maa den jo siges at være en Brønd. I 1870'erne var der en Karm om den, og Vandet stod saa højt, at man kunde tage det op umiddelbart med Spanden. En Snes Aar senere blev der sat en Træpumpe i Brønden og denne, der nu var ret frønnet, blev for en halv Snes Aar siden erstattet af en Jernpumpe. Kilden gav tidligere meget rigeligt Vand. Det overflødige Vand løb langs med Gaden (nu »Bøndergaardene«) og ned ad Renden (nu kaldet »Brøndgade«) og blev af Beboerne opfanget i smaa murede eller stensatte Beholdere ud for deres Huse. Det opfangede Vand blev dog vist kun brugt til Rengøring, medens man til Mad hentede Vand i selve Kilden. Vandet er godt og klart med en behagelig, mild Bittersmag. Det sætter ved Kogning saa godt som slet ingen Kadelsten. Boringer nedenfor Kilden, bl. a. ved Fuglsangs Bryggeri, har taget det meste Vand fra Kilden.³⁾

»Fruenshul« (Haderslev H., gl. Haderslev) N. V. for Dyringkær (Trap⁴ IX, 100).

¹⁾ D. F. S. 1906/31: 3002. Slesv. Søndagsbl. 17./12. 1922.

²⁾ Danske Atlas VII, 144.

³⁾ Velvilligst medd. af Pastor Thade Petersen 1925.

Hellig Kilde (Haderslev Herred, Aastrup Sogn) fandtes i et Engdrag »Helligmai« og var en meget besøgt Sundhedsbrønd — meddeler Danske Atlas¹⁾ 1781.

Hellig Kilde (Sdr. Tyrstrup Herred, Fjelstrup Sogn) fandtes i Anslet (Trap⁴ IX, 88).

»Piltekær« (Sdr. Tyrstrup Herred, Aller Sogn) paa Kirkegaarden, var i sin Tid anset som en hellig Kilde²⁾.

Hellig Kilde (Gram Herred, Sommersted Sogn) paa Kirkegaarden, var en anset Lægedomskilde. Sagnet fortæller, at førend Sommersted Kirke blev bygget, var Stedet helligt³⁾. Mange Mennesker skal være blevet helbredte af denne Kildes Vand. Kilden vanhelligedes af en skurvet Hest, som blev vasket i den. 1921 var Kildens Sted endnu synlig⁴⁾.

Helligvandskilden (Gram Herred, Nustrup Sogn) fandtes ved Gaarden Skodsbjerg østlig i Bæk Kommune. Kilden brugtes til at helbrede syge Mennesker og Kreaturer ved. Kilden, der nævnes i Jordebogen fra 1794, skal endnu have rigeligt Vand⁵⁾.

Helligvand (Gram Herred, Gram Sogn) fandtes VSV. for Enderupskov Kirkebakke mellem to Gravhøje. Vandet løb fra Kilden ned i Gelsaa.

¹⁾ VII, 144, Trap (1864) I, 52. R. Haupt: Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Schl.-H. (1887) I, 341. Slesv. Sdgb. 17./12. 1922. Trap⁴ IX, 128.

²⁾ Haupt I, 342. Trap⁴ IX, 78.

³⁾ Müllenhoff: Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg 1921, 112. Haupt I, 376

⁴⁾ Slesv. Sdgb. 17./12. 1922.

⁵⁾ Norgaard: Fra Nustrup Sogn 1902, 33. Slesv. Sdgb. 17./12. 1922.

Denne ansete Lægedomskilde besøgte St. Hansaften af Folk langvejs fra, endog helt fra Ringkøbing. Potter, Kar og Tøj ofredes til Kilden ved Besøget. Kilden vanhelligedes af en Pottemand's skurvede Hest¹⁾. Enderupskov Kirke (Hellig Thøgers Kirke) byggedes efter Sagnet af en rig Mand, som i Forvejen havde bygget en Kirke Nord paa, til Tak for, at hans to Børn, en Dreng og en Pige, var blevne helbredte ved Vaskning i Helligvandet her. Kirkens Opførelse kan maa-ske lægges til første Halvdel af det 12. Aarhundrede²⁾. Mærkeligt nok synes noget af den oprindelige Helligkildes Anseelse at være gaaet over paa det noget længere mod Vest flydende Kildevæld »æ Sig« eller »æ Pevvel«. Omkring 1830 plejede man St. Hansnat at hente Vand fra »æ Sig«. Muligvis er »æ Sig« (»æ Pevvel«) identisk med det i Danske Atlas VII, 176 nævnte »Hellig vand«, »som over 100 Aar har været i Anseelse blandt Almuen, og er bleven flittig søgt St. Hans Aften«.

Hellig Kilde (samme Sogn) ved Jenning ved den gamle Landevej fra Gramby til Kastrup i Hjørnet af Haven til et lille Hus, er nu helt glemt, men besøgte til omkring 1820. Vandet i Kilden er meget vel-smagende³⁾.

Kaastkilde (Frøs og Kalslund Herred, Lintrup Sogn) paa Mejlby Mark ansaas for hellig. En sort Hund og en hvid Dame paa en hvid

¹⁾ D. F. S. 1906/23: 3061 (utr. Afhandling af Johan Zerlang)

²⁾ Fra Ribe Amt 1912, 352 ff. Trap I, 75. Nissen Ramten II, Sprogf. Almanak 1900, 19. Slesv. Sdgbl. 17./12 1922. D. F. S. 1906/31.

³⁾ D. F. S. 1906/31 (Opt. 1922).

Hest færdedes ved Kilden¹). Kildenavnet har næppe anden Betydning end »den opkastede Kilde«.

Helligvand (Nørre Rangstrup Herred, Toftlund Sogn) fandtes paa Korsbjerg Mark Nordvest for Toftlund (1768: »Paa Stenderup Mark Norden for Byen«)²) og var en berømt hellig Kilde, der besøgte af mange. 1581 blev opstillet en Fattigblok ved den; Pengene brugtes til Kirken og Sognets fattige. Blokken stod ved Kilden til d. 20./12. 1708, »da ingen siden kom til dette Helligvand«. Kilden er nu fyldt med Jord.

Fattigkilden (Hvidding Herred, Arrild Sogn) fandtes i Midten af det 19. Aarhundrede tæt ved Vejen mellem Arrild og Hønning ved nogle Fattighuse under en Stikkelsbærbusk i en Have. Kilden, der var et lille stensat Hul, besøgte af og til, ligesom Vand hentedes derfra til syge og døende og desuden benyttedes det til Øjenvand og til Flasker, hvori man havde hensat Iglar, som forhen fandtes næsten i ethvert Hjem i Tilfælde af Sygdomme. Søgningen af Fattigkilden betragtedes af mange som et Udslag af Overtro³). Arrild er Helligkildespecialisten J. V. Nissen-Ramten's Fødesogn. Nissen-Ramten, f. 1835, d. 1902, blev 1859 Lærer i Ramten i Djursland. Sine sidste Leveaar helligede han helt til Nationalmuseets Tjeneste, idet han i 1880'erne og 1890'erne berejste det meste af Jylland og samlede

¹) D. F. S. 1906 31: 3057. Hejmdal 11, 2. 1925. Hans Pilegaard og Aug. F. Schmidt: Fra Lintrup Sogn (Aabenraa 1925), 60.

²) Sønderj. Aarb. 1913, 158; jfr. Danske Atlas VII, 182. Slesv. Sdgl. 17./12. 1922.

³) Nissen-Ramten III. Sprogf. Alm. 1900, 20. Slesv. Sdgl. 17./12. 1922.

Oplysninger om hellige Kilder, Oldtidsminder, Ruiner og Voldsteder. I et stort Haandskrift i Nationalmuseets 2. Afdeling findes hans Beskrivelse over 255 jyske hellige Kilder, hvoraf dog kun 3 er sønderjyske. I Sprogforeningens Almanak 1897 og 1900 har han skrevet om Helligkilder og Sagn fra Sønderjylland. Som Medarbejder ved Nationalmuseet havde Nissen-Ranten stor Betydning.¹⁾

Hellig Kilde (Hvidding Herred, Skærnæk Sogn) fandtes tæt Vest for Padborg Huse, og kendtes endnu af gamle Folk 1915. Kilden besøgte St. Hansnat af fremmede og syge.²⁾

Helligvandskilden [»Hellig Kilde«, Danske Atl.] (Slogs Herred, Hostrup Sogn) findes i Landsbyen Rørkjær i en Have ved den første Gaard til Højre for Vejen, inden man kommer til Rørkjær fra Tønder. Gaarden blev efter en Brand 1839 opført paa Bakken ved Kilden, der har givet Gaarden Navn. Marken paa den anden Side Vejen hedder »Helligvandsfenne«. 1923 blev der foretaget Reparation ved Vejen nedenfor Kilden, hvorved man da kunde se, at der tidligere havde været gravet og fyldt Jord ned i Kildens Omgivelser, da Jordlagene et bestemt Sted var vidt forskellige. Ved Kilden var opstillet en Jernblok med Pengebøsse til omkring 1820. 1845 var endnu en Pæl ved Kilden. Museet i Kiel undersøgte Stedet for »en 30 Aar siden« (1921) for at finde Blokken, men uden Resultat. Blokken siges at være forsvundet omkring 1845—50. I Danske

¹⁾ Se Fra Randers Amt 1925, 1 ff.

²⁾ Jfr. Danske Atlas VII, 191. D. F. S. 1906/31: 3089. Slesv. Sdgbt. 17/12. 1922.

Atlas¹⁾ meddeles, at Kilden »for 50 Aar siden (o: 1731] blev stærkt besøgt af syge og Krøblinge« — især med Nytte »i hidsige Febere. Nu hører man slet ikke til nogen derved sket Helbredelse«. Kilden søgtes af syge, især St. Hansaften til omkring 1870. En rig Borger i Tønder lod sin lille Søn, som var blevet ilde tilredt af en Ged, bade i Helligkilden og lod ham drikke af dens Vand. I Kilden er fundet Skillinger. Den pyntedes i Tavshed St. Hansnat med Urter og Kranse.²⁾ Kilden vanhelligedes, fordi en Soldat (eller »ugudelig«) badede sin skabede Hest i den. I »Flensborg Avis« d. 25. April 1921 findes en Artikel om Helligvandskilden i Rørkjær, hvori der gives en Skildring af et Kildebesøg m. m. henlagt til denne Kilde. I Virkeligheden er Hovedparten af nævnte Artikels Indhold taget fra Fr. Baks Beskrivelse af »En tur til en hellig kilde«³⁾ (Helligkorskilde i Skjørping i Himmerland) og kan altsaa ikke have noget med Rørkjærs hellige Kilde at gøre.

Helligvandskilden (Sdr. Rangstrup Herred, Hellevad Sogn) fandtes paa en lyngklædt Bakkeskrænt ved Byen Hellevad, der maa have faaet sit Navn efter et »helligt Vadested«, som vel ogsaa maa have haft Forbindelse med den hellige Kilde, der besøgtes St. Hansaften. Vand hentedes ogsaa derfra til syge Mennesker.⁴⁾ Det eskulde i saa Til-

¹⁾ VII, 294.

²⁾ Trap. I, 157. Müllenhoff 1921, 112. E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1077. D. F. S. 1906/31, B. 26: 3131. Slesv. Sdgb. 31. 12. 1922.

³⁾ Trykt i Dania IV 1897, 181 ff. Jfr. Trap⁴ IX, 90.

⁴⁾ Jfr. J. V. Nissen-Ramtsens Humoreske herom i Sprog Alm. 1897, 55 ff., smsts. 1900, 20 ff; Haandskrift II.

fælde være under Tag inden Solopgang. De besøgende drak af Vandet og vaskede sig deri. I en jernbeslaaet Blok ved Kilden ofredes Pengegaver. Sagnet siger, at Hellevad Kirke er bygget af saadanne Gaver. Hos Evald Tang Kristensen¹⁾ meddeles, at Blokken tontes af de fattige Munke fra Løgumkloster. Munkene kaldte sig selv fattige, men var ellers uhyre rige. Kilden faldt sammen omkring 1870, da man gravede efter Gulvsand i Bakken ved den. Kildehullet var ellers omsat af lange, kløvede Spaaner, og højt frodigt Græs voksede omkring Stedet og viste den overflødige Vandmængde paa Bakkeskrænten. Vandet i Kilden var meget klart; ovenpaa det svømmede en Del Andemad — meddeler Nissen-Ramten. Kilden er nævnt 1776 af Søren Abildgaard, der i sin Dagbog noterer: »Norden Byen er en langtrækkende høj Brink, paa vis (!) vestlige Ende er en Sundheds Kilde«²⁾. I »Danske Sagn« meddeles, at Kilden vanhelligedes af en syg Hest.

Hellig Kilde (Sdr. Rangstrup Herred, Ø. Løgum Sogn) fandtes paa Bardelund Bakke ved Hovslund. Denne hellige Kilde er nu forsvundet.³⁾ Sydøst for Lerskov fandtes **Rolands Kilde**, der dog vist ikke har været anset som hellig.⁴⁾

Kapellan-Dam (Rise Herred, Løjt Sogn) fandtes i Skoven Lønholt. I Skoven Sillehole, sam-

¹⁾ Danske Sagn IV, Nr. 12. Lorenzen: Rejseskildringer, 55.

²⁾ Son.lj. Aarb. 1906, 154. Endvidere Danske Atlas VII, 241, Trap, II, 347. Modersmaalet 19./12. 1911. Slesv. Sdgbl. 31./12. 1922.

³⁾ Sprogf. Alm. 1906, 104 ff. D. F. S. 1906 31: 3204.

⁴⁾ Danske Sagn IV, Nr. 12. Lorenzen: Rejseskildringer, 55.

me Sogn, er en Kilde, som kunde helbrede Vattersot og Koldfeber.¹⁾ Saa sent som i 1880 er der endnu blevet hentet Vand herfra. Kilden er paa Præstens Mark i Vi-Døffel (o: hellig Pyt, Lavning). Sagnet melder, at Næsekongen Bars blev døbt i denne Kilde af en Munk fra Løjt Kloster. Kjelds Kilde paa Løjtkirkeby Nørregade har næppe været hellig. Den har sit Navn efter en Kjeld Krag, der skal have givet Kirken stort Jordegods. — Paa Barsø er nær ved Munkedalen Boy Baads Kilde, der nok heller ikke har været hellig. — I Skebjerg Skov, Stollig. (samme Sogn) stod til 1856 et mærkeligt Træ (Ahorn), ved hvis Rod der udsprang en Kilde, som brugtes af syge, ligesom Junker Viggos Vand paa Varnæs Kirkegaard.²⁾

Helligvandskilde (Rise Herred, Rise Sogn) findes paa Præstegaardens Mark.³⁾

Hellig Kilde (Lundtoft Herred, Felsted Sogn) med Fattigblok fandtes ved Tumbøl.⁴⁾

Junker eller Ridder Viggos Vand (Lundtoft Herred, Varnæs Sogn) er en Vand-samling i et Hul ca. 2 Alen oppe paa Stammen af et Ahorntræ (-Er) paa Varnæs Kirkegaard. Vandet nød stor Anseelse i Omegnen paa Grund af sine helbredende Egenskaber. Det siges aldrig at slippe op. Sagnet fortæller, at Junker (Ridder) Viggo skal have bygget Kirken, og han skal sammen med sin Brud ligge begravet under det store Træ ved

¹⁾ D. F. S. B 26. Slesv. Sdgb. 31. 12. 1922.

²⁾ Se Chronich des Kirchspiels Løjt ved Pastor Andresen; Degn C. N. Gammelgaards Beskr. af Varnæs.

³⁾ Indb. t. Stednavneudvalget 1912.

⁴⁾ Müllenhoff 1921, 112. Slesv. Sdgb. 31./12. 1922.

Kirkens østlige Ende. Viggo skal dog være begravet mange Aar efter hende. Han maatte nemlig, som Straf for sit Overmod, gøre en Rejse til den hellige Grav og kom først som Olding tilbage og satte sig paa sin Bruds Grav og døde efter med sine Læber at have suget et Hul i Træet, hvorudaf der rindede Vand, som slukkede hans Tørst. Endnu skal der i Hullet stadig findes Vand¹). I Nutidstraditionen fortælles, at Vandet i Træet er Ridder Viggos Taarer.

»St. Kirsten paa Bjerget« (Lundtoft Herred, Rinkenæs Sogn) var en berømt hellig Kilde, der besøgte til den nyere Tid²).

Hellig Kilde (Als Nr. Herred, Nordborg Landsogn) fandtes ved Thinghøj nær Landsbyen Holm. Kilden besøgte af mange syge, der drak af og vaskede sig i Vandet. Besøgene skal være Skyld i Holms Oprindelse. En Variant af Sagnet fortæller, at i Helligsø i Nærhed af Holm havde »Gudinden« nedlagt hellig Kraft, hvorfor mange Mennesker valfartede til Stedet — og Holm byggedes³). Sagnet, der sikkert er fra nyere Tid, lyder i høj Grad uægte, og jeg tror ikke, man uden videre tør fæste alt for stor Lid til det.

Kongens Kilde (Vis Herred, Bov Sogn) fandtes paa Oldemorstofts Eng tæt ved Haraldsdal. Næynene skal hentyde til Harald Klak, som i et Slag skal være blevet overvundet der. En Variant fortæl-

¹) Fr. Fischer: Slesvigske Folkesagn 1880, 62 f. Trap II, 361. Lorentzen: Rejseskildringer, 59. Danske Sagn III, Nr. 1911—12. Slesv. Sdgbl. 31./12. 1922. Fotografi i D. F. S.

²) Trap II, 359, Sprogf. Alm. 1900, 24.

³) Müllenhoff 1921, 112. J. Raben: Folkesagn fra Als og Sundeved 1923, 50 f.

ler, at en Kong Valdemar har vandet sin Hest i denne Kilde; deraf Navnet.¹⁾

Mellemslesvig.

Grønnekilde (Flensborg) er en gammel Stenbrønd paa Havretorvet, hvortil Storcken bringer de smaa Børn, og fra Kilden fisker Mødrene dem op. En Søndag, naar Folk gaar fra Kirke, skal der komme et Vildsvin og rode ved en Sten ved Grønnekilde. Naar Stenen er løsnet, skyder en tyk Vandstraale frem af Jorden og vokser til en rivende Strøm, som skyller Byen bort.²⁾

Mølrøye (Ny Herred, Stenbjerg Sogn) »et par Bøsseskud fra Wolsrøye By« er en Kilde, hvis Vand er »befundet at være mineralsk, men er dog i Sognet meget elsket«.³⁾

Hjortehornsbrønden eller Hornbrønden (Gottorp Amt) ved Frederiksberg (en Bydel af Slesvig) ansaaes tidligere for helbredende. Sagnet fortæller, at Hyrder og Jægere i gamle Dage samledes ved en Kilde, hvorfor der efterhaanden opstod en Landsby omkring denne. En Dag tørrede Kilden ud og Folkene stedtes i stor Nød. Ved Nattetid gik en af Jægerne ind i Skoven for om muligt at skaffe Hjælp. Efter lang Tids Søgen saa han pludselig ganske nær ved sig en hvid Hjort med gyldent Gevir. Han lagde straks an, men fik Medlidenhed

¹⁾ Trap II, 465. D. F. S. 1906/31: 3271. Slesv Sdgb. 31./12. 1922. Hejmdal 9./2. 1925; smlgn. Müllenhoff 1921, 112 (Niehuus s: Nyhus, Bov Sogn).

²⁾ Müllenhoff 1921, 111. Hans Rasmussen: Sønderjydske Sagn 1899, 75. Slesv. Sdgb. 31./12 1922.

³⁾ Danske Atlas VII, 388. Müllenhoff, 112. Slesv. Sdgb. 31 /12. 1922.

med Dyret, sænkede Buen og gik hjem. Næste Dags Morgen fandt man et gyldent Gevir ved Kilden, som nu gav Vand igen. Hjorten saaes aldrig mere. For det gyldne Gevir kunde der bygges en statelig Brønd.¹⁾

Hellig Kilde (Slis Herred, Sønder Brarup Sogn) havde knyttet et berømt Marked til sig. Markedet »holdtes Tirsdagen, Onsdagen og Torsdagen efter Jacobi«²⁾ og den der med forbundne Kirkemesse holdtes St. Jacobs Dag den 25./7. Markedet var en stor Folkefest for hele Angel, saa det »endog besøges af Grever og Adelsmænd«. Man havde en Tidsregning (derefter, f. Eks. »8 Dage efter Brarup«. Ugen hed »Brarup Uge«.²⁾ Brarup Marked er endnu meget stort.

Thorskilde [»Tordeskyel«] (Strukstrup Herred, Haveltoft Sogn) ved Torsballe var i gamle Dage en besøgt Helligkilde, og har i den hedenske Tid maaske været viet til Guden Thor.³⁾

Lægedomskilde (Husum Herred, Svavsted Sogn) ved Svavsted fandtes Aar 1613. I Begyndelsen besøgte den meget, men den tabte dog snart sit Ry.⁴⁾

¹⁾ Müllenhoff 110 t. Hans Rasmussen, 76. Slesv. Sdghl. 31./12. 1922.

²⁾ Danske Atlas VII, 651. Trap II, 531. Slesv. Sdghl. 31./12. 1922. Lorentzen: Rejseskildringer, 183. Dr. H. i Skizzer 1855, 38 ff.

³⁾ Scr. Rer. Dan. VI, 578 Müllenhoff, 112. Trap II, 512. Slesv. Sdghl. 31./12. 1922.

⁴⁾ Trap I, 247. Slesv. Sdghl. 31./12. 1922.